

about red". Traditional and new nominations linguistic and ethnic stereotypes of Ukrainians are analysed, an attempt to unite them around semantic opposition „it – stranger”.

Key words: stereotype, linguistic and ethnic stereotype, gomostereotype, geterestereotype, associative row, semantic opposition.

Жовтобрюх В.Ф.

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ БУТТЄВИХ РЕЧЕНЬ

Стаття присвячена актуальній проблемі семантичної організації простого речення. Проаналізовано речення із семантикою буття в сучасній українській мові.

Ключові слова: речення, екзистенція, логіко-граматичний.

Семантична організація речення є складовою частиною мовної системи, оскільки піддається членуванню, типізації та відтворенню. Це положення є загально визнаним у семантичному синтаксисі та обґрунтованим у багатьох дослідженнях українських та зарубіжних мовознавців [3, 17-21; 4, 12-16; 5, 4-11; 6, 22–24]. Такий підхід визначає правомірність виявлення типів змістової організації речення та їхній опис у системі понять, розроблених семантичним синтаксисом.

Це завдання може бути здійснене на виділеній ділянці синтаксичної системи в межах речень із семантикою екзистенції і передбачає визначення принципів диференціації та систематизації типових значень. У науці існують різні підходи до аналізу семантичної структури, пов'язані з різними уявленнями про чинники, що формують зміст речення.

Як критерій типізації семантики речення може розглядатися не лише структура екстралінгвістичної ситуації, але й характер її осмислення. Такий підхід представлений у роботах, де аналізується логіко-семантичний аспект речення [1, 295-343; 3, 17-30; 4, 56]. У зв'язку з тим, що акт мислення здійснюється в мовних формах, осмислення ситуації полягає у встановленні відношень між сутностями, якими оперує людське мислення – предметом, концептом, словом.

Оскільки в реченні відображений логічний зв'язок між об'єктивною дійсністю, поняттєвими категоріями та мовними засобами, то розподіл інформації між пресуппозицією та повідомлюваним, а також референтність/нереферентність імен у позиції семантичних складових визначаються як основні диференційні ознаки семантичних типів речень. На підставі цих ознак існує протиставлення логіко-синтаксичних відношень, які безпосередньо пов'язані зі способами мислення про світ і в той же час причетні

до граматичної будови мови – відношення екзистенції, характеристичності, ідентифікації, номінації [2, 17]. Ці відношення відображені у відповідних типах речень, кожен з яких має свій набір диференційних характеристик.

Дію різних чинників можна простежити на окремих семантичних типах речень, зокрема реченнях із семантикою буття. Предмет буття звичайно має комплекс характерних ознак, одна з яких може бути обрана мовцем як визначальна для адекватної реалізації комунікативного завдання. Цей вибір здійснюється вільно і в більшості випадків не зазнає обмежень власне мовного характеру. Так, наприклад, твердження про буття предмета, який належить до рослинного світу, мовець може здійснювати за допомогою такого ряду дієслівних лексем: *рости, цвісти, зеленіти, кучерявитись, красуватись, величатись, шелестіти, стелитися, бовваніти*. До цього ряду лексем додаються ще кольорові дієслова, наприклад, якщо предмет буття – квітка або інша рослина, що може бути виявлена внаслідок сприймання наявної в неї кольорової ознаки: *біліти, синіти, рожевіти, червоніти, палахкотіти, полум'яніти* тощо. Кожний конкретний предмет буття має потенційний набір дієслівних лексем, які відбивають його характерні ознаки і які можна вживати для повідомлення про наявність цього предмета.

Належність дієслівних лексем до такого набору обумовлює появу системних зв'язків між ними. Оскільки кожна з лексем у поєднанні з не референтним іменем забезпечує можливість вираження інваріантної семантики буття, то такі дієслова можна кваліфікувати як варіанти лексичного наповнення показника буття. На користь такого розуміння слугує ще й те, що такі дієслівні лексеми в цілому здатні взаємозамінюватись: *На пагорбі стояв вітряк. – На пагорбі бовванів вітряк; На підлозі лежав папірець. – На підлозі білів папірець; Під горою сіріла стрічка асфальту. – Під горою звивалася стрічка асфальту*. В усіх наведених прикладах повідомлюваним є інформація про наявність конкретного предмета в певному фрагменті світу. Видозміни цієї інформації пов'язані з лексичною семантикою дієслівної лексеми, яка наповнює позицію показника буття. Уживання таких лексем ускладнює семантику буттєвого речення, що було відзначено дослідниками [3, 28–32].

Уживання в реченні з не референтним іменем дієслова небуттєвої семантики створює передумови для розвитку значення характеристичності у моделі буттєвого речення. Саме елемент характеристичності є змінною складовою в семантиці ряду буттєвих речень із варіативним лексичним вираженням показника буття. Ці передумови виникають внаслідок того, що саме дієслово містить у структурі свого значення назву певної ознаки: *Гончак скімлив, тупо дивлячись на протилежний кручуватий берег Дніпра, де на узліссі були намети молодіжного табору* (Є.Гуцало). *Гілля яблунь по садках уже голе-голісіньке, та подекуди, на пізніх сортах, іще біліють та рожевіють плоди* (Є.Гуцало). *Внизу під вікнами шурхотіли автомобілі* (Ю.Мушкетик). *На траві блищала роса* (Є.Гуцало).

Коли подібні лексеми поєднуються з не референтним іменем, семантика ознаки, як зазначають дослідники, відходить на другий план, її інформативна цінність знижується, а на перший план виходить фіксація буттєвого відношення.

Однак стаючи менш актуальною в умовах буттєвого речення, сема ознаки все ж зберігається в структурі значення дієслова. Це не може не впливати на зміст речення, що можна виявити, порівнюючи речення з буттєвими та небуттєвими дієсловами: *...де на узліссі білили намети молодіжного табору.* - *... де на узліссі були намети молодіжного табору;* *На траві блищала роса.* - *На траві була роса.*

Речення з небуттєвим дієсловом багатше за змістом, оскільки, крім повідомлення про факт буття, воно містить ще й певну характеристику предмета буття. Рівень релевантності такої характеристики в реченні може бути різний. Якщо предмет буття має очевидну ознаку, яка передбачена семантикою його імені, то характеристика цією ознакою не є актуальною і речення більшою мірою відповідає повідомленню про факт буття: *Попід кущами білили плями нерозталого снігу* (Григор Тютюнник). Оскільки сніг завжди білий, то інформація про кольорову ознаку не є актуальною для слухача й речення може бути кваліфіковане як буттєве. Якщо ж предмет буття має різні ознаки або комплекс ознак, то повідомлення про них є не менш суттєвим, ніж ствердження ідеї буття: *Старий Чумак із старою мали покуть не в цій світлиці, а там, у хатині, - там рясніли образи, товплячись і витискаючи один одного* (І.Багрянний). Таке речення повідомляє не лише про буття предмета, а й про наявність його у великій кількості. В аналізованих реченнях може міститись інформація про буття предмета в певній ділянці світу, а також про його якісну ознаку, у якій поєднані колір та блиск.

Елементи ускладненого змісту в аналізованих реченнях мають різну природу. Семантика буття виникає внаслідок функціонування речення в особливих комунікативних умовах, коли в пресуппозицію речення входить інформація про локалізатор, а ім'я предмета буття вживається нереферентно. Зміст характеристики з'являється в реченні під впливом лексичної семантики дієслова в позиції показника буття. Незважаючи на логіко-граматичну різноплановість елементів змісту буття та характеристики вони досить органічно поєднуються в семантичній структурі речення, завдяки чому буттєва модель є активно використовуваною в художніх описах для створення інформативно насиченого та стилістично бездоганного висловлювання.

Поєднання змісту буття та характеристики в моделі буттєвого речення веде до утворення речень недиференційованої семантики, оскільки в багатьох випадках неможливо визначити, який з елементів значення переважає – буття чи характеристика. Загальновідоме положення про еластичність мовної системи є аргументом до твердження про те, що вся мова у сфері семантики являє собою нежорстку систему нечисельних значень речення як периферії його семантики.

Істотне значення для розвитку значення характеристики в умовах буттєвої моделі мають поширювачі предиката, зокрема ті з них, які не поєднуються з дієсловами власне буття. Це поширювачі якісно-означальної семантики: *На подвір'ї у Замрикітів буйно величалися ружі* (Ю.Мушкетик). *Поміж хатою й грушею яскраво цвітуть мальви* (Є.Гуцало). *На гіллі дерев і кущів ніжно іскриться біле пухнасте хутро* (Є.Гуцало). Такі поширювачі актуалізують у реченні семантику характеристики, завуальовуючи значення буття. Наявність

такого поширювача виключає можливість заміни в реченні дієслова небуттєвої семантики дієсловом власне буття.

Значення характеристизації підтримують і поширювачі із семантикою порівняння, які можуть мати різну структуру. Частотним є порівняння, виражене іменником в орудному відмінку: *Там латками воронового крила лисніє чорнозем* (Є.Гуцало). *На кручах живими змориками брижиться ліс* (Є.Гуцало). *Подекуди лисинами вимоченого чи вимерзлого посіву жовтіла озимина* (Ю.Мушкетик). *Можливі також порівняння, виражені порівняльним зворотом: Позавчора пройшов дощ, сонце та вітер уже просушили землю, лише в кінці майдану в глибокій вибоїні, неначе захукане дзеркало, поблискувала калюжа* (Ю.Мушкетик).

Таким чином, буттєві речення допускають варіативність лексичного вираження показника буття, коли дієслівна лексема не передає значення буття як одиниця словника. Уживання таких лексем сприяє збагаченню семантики буттєвого речення та розширенню його виражальних можливостей. Лексеми типу *бути, знаходиться, перебувати, міститься* можливі в реченнях буття аналізованого різновиду, але в художніх текстах вони не частотні. Для української мови характерне вживання ускладнених за семантикою структур, коли типова модель буттєвого речення (локалізатор – показник буття – предмет буття) внаслідок особливого лексичного наповнення показника буття передає, крім інформації про буття предмета, ще додаткове значення характеристизації цього предмета. Додаткове значення характеристизації може бути варіативним, що визначається семантикою імені предмета буття та можливостями вираження дієслівними лексемами його типових ознак.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. – К.: Наукова думка, 1991. – 191 с.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
3. Арутюнова Н. Д., Ширяев Е. Н. Русское предложение. Бытийный тип: структура и значение. – М.: Русский язык, 1983. – 198 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Гуйванюк Н. В. Кореферентність синтаксичних одиниць // Мовознавство, 2001. – №3. – С. 4-11.

The article is devoted the issue of the day of semantic organization of simple sentence. Suggestion with semantics of life is analysed in modern Ukrainian.

Key words: suggestion, ekzistentsiya, logiko-gramatichniy.